

ГЕНДЕРНАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ: НАЦИОНАЛЬНОЕ VS. ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНОЕ

М. Н. Дмитриева

В данной статье рассматривается специфика формирования терминосистемы новой для Украины науки – гендерных исследований на материале переводных изданий. В качестве примеров приводятся конкретные решения из редакторских наработок автора статьи при подготовке к изданию украинского перевода книги Джудит Батлер 'Гендерный клопін'.

Ключевые слова: гендер, терминосистема, неологизмы, интернационализмы, заимствования

У статті розглядається специфіка формування терміносистеми нової для України науки – гендерних студій на матеріалі перекладних видань. В якості прикладів наводяться конкретні рішення із редакторських напрацювань автора статті при підготовці до видання українського перекладу книжки Джудіт Батлер 'Гендерний клопін'.

Ключові слова: гендер, терміносистема, неологізми, інтернаціоналізми, запозичення

This article deals with the specificity of formation of the terminology system for a discipline that is new to Ukraine – gender studies, based on translated works. Concrete cases of decisions taken by the editor (author of this article) while working on the Ukrainian translation of Judith Butler's 'Gender Trouble' book are used as examples.

Key words: gender, terminology system, neologisms, internationalisms, loan words

Вопрос о создании национальных терминосистем для соответствующих отраслей знания давно и основательно стоит на повестке дня украинской лингвистики. Подтверждением тому служат многочисленные отраслевые переводные и толковые словари; *Англійсько-український словник термінів і понять з державного управління. – Київ: Основи, 2000; Гроші Валюта, Валютні цінності. Термінологічний словник / Упор. Загородній А., Вознюк Г. – Львів: Афіша 2000, Російсько-український словник наукової термінології. Математика. Фізика. Техніка. Науки про землю та космос. – Київ: Наукова думка, 1995; Українсько-англійський словник правничої термінології: 40000 термінівю – Київ: Юніком Інтер, 1999, Орфографічний словник наукових і технічних термінів. Правопис. Граматика / Карачун В. – Київ: Криниця, 2000; Поліграфія та видавнича справа. Російсько-український тлумачний словник / Упор. Дурняк Б.В. та ін. – Львів: Афіша, 1999; Народна деревообробка в Україні: Словник народної термінології / Упор. Євген Шевченко – Київ, 1997.*

Стоит обратить внимание, что кодификации подвергаются отрасли как современные – быстро развивающиеся (например, информационные технологии) или традиционные, но нуждающиеся в осовремененной украиноязычной терминологии (финансы или государственное управление), равно как и традиционные, народные. Таким образом, наряду с разработкой и освоением новых понятий путём включения обозначающих эти понятия терминов в соответствующие справочные издания, происходит изучение и распространение традиционных для украинского языка схем создания терминов и их систем. Впрочем в процесс формирования собственно украинской терминологии, её развития и вынужденных перерывов в этом развитии мы вдаваться не будем.

В отечественном терминоведении существует весьма неоднозначно оцениваемая традиция создания на основе собственно украинских слов новых терминов, а также синонимов к уже существующим заимствованиям.

Интересно было бы проследить ход формирования гендерной терминосистемы в украинском языке. Учитывая междисциплинарный характер гендерных исследований, в данном случае под гендерной терминологией мы понимаем те понятия и термины, которые являются узловыми в исследованиях по этой тематике – будь то понятия из социологии, психоанализа, психологии, философии, языкознания, а также других гуманитарных наук.

Если не считать отдельных статей по гендерной и феминистской тематике, появившихся в начале девяностых (в частности, статьи Соломии Павлычко, изданные отдельной книгой в 2002 году), первым крупным произведением на украинском языке (хоть и переводным) стала «Друга стаття» [1] ('Второй пол') Симоны де Бовуар, изданная в 1994 году киевским издательством «Основи».

Не менее важным было и издание украинского перевода работы Кейт Миллет «Сексуальна політика» [2]. Правда, достойно сожаления то, что переводчик слово "гендер" в этом – во всех остальных отношениях замечательном – переводе даёт как "рід", т.е. 'род': "...Столер далі наголошує на тому, що стаття – біологічна категорія, а рід – психологічна, отже, зумовлена культурою.." [2, с.59], а также пишет "патріархальний устрій" вместо "патріархатного". Впрочем, эту ошибку можно найти и в недавних изданиях – например, в книге Ольги Гомилко «Метафізика тілесності»: "...положення Біблії використовуються лише як сюжети, що ніби-то доводять головну ідею фемінізму про спотворення *патріархальною* ідеологією культурно-історичного розвитку людства" [3, с. 185].

В феминистском дискурсе прилагательное от слова «патриархат» звучит как «патриархатный», а не «патриархальный», что верно грамматически, и это имеет свое обоснование. «Патриархальный» – связанный

со стариной, верный своим традициям и обычаям, но «патриархатный» – связанный со строем, который характеризуется отцовским родом, где мужчина занимает господствующее положение. Вполне понятно, что феминистские сообщества (и научное, и общественно-движенческое) используют слово "патриархатный", тем самым лингвистически подчеркивая фаллоцентричность современной культуры [4].

Хотя было издано не так уж мало книг (как переводных, так и работ отечественных исследователей), на данном этапе трудно говорить о сформировавшейся системе терминов с чётким объёмом и недвусмысленным толкованием. Последовательности не наблюдается даже в случае словообразования. В качестве примера приведём группу слов с корнем *лесби-*: *лесбійство*, *лесбійський*, но *лесбіянка* (СУ УМІФ) при существующем в языке слове *лесбійка*.

Что касается именно переводных текстов, в отношении понятий, ещё не установившихся в украинском языке, можно выделить две тенденции: первая – склонность переводчика вносить в язык прямое заимствование либо кальку (иногда – без осознания смысла, вкладываемого в слово автором) – к этому варианту, без сомнения, можно отнести многочисленные «конструкты», «концепты», «формации», «дискурсы» и «атрибуты», использованные там, где автор говорит об идеях, понятиях, образованиях, рассуждениях, признаках (т.е. мы можем говорить о неразличении терминологического и нетерминологического значения переводчиком), и вторая – стремление заменить иностранное, чужеродное слово своим, снова-таки, без вникания в суть и возможную многозначность слова, использованного автором. Тут в пример можно привести слово «сексуальность» – "Платон здійснює свої цілі через запровадження складного набору регулювань і контролів *статевості* шлюбу, вагітності, народжування й виховання дітей, освіти, повторного шлюбу і спадкування [5]. И если первая тенденция делает текст вычурнее и сложнее для понимания, то вторая зачастую делает его просто непонятным, как произошло с переводом «Вступления в психоанализ» [6] Зигмунда Фрейда. Многочисленные удачные находки для передачи языковой игры никоим образом не компенсируют терминологические блуждания переводчика, а также полное отсутствие даже крохотного глоссария и оригинального написания терминов в указателе. К сожалению, я не настолько хорошо знакома с работами украинских переводоведов, чтобы претендовать на звание специалиста в этой области, но в отношении гендерных переводов – как их неизменная читательница – могу выделить для себя две школы: условно говоря, киевскую и львовскую. В первой можно наблюдать большую склонность к использованию собственно украинских слов в качестве терминов, во второй же преобладают термины заимствованные.

Впрочем, весьма полезной в отношении уточнения перевода и написания того или иного термина является „Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.” [7]. Большой, почти на 30 страниц, терминологический словарь даёт не только толкование того или иного использованного в книге термина, но и указывает, кто и когда впервые предложил его.

Темой рассмотрения данной работы стали слова, использованные и введённые нами при редакторской работе над украинским переводом книги Джудит Батлер "Gender Trouble" (переведённого нами как „Гендерний клопіт” [8].

Многие критики отмечали очень сложный, зачастую необоснованно запутанный язык текстов Батлер, и „Гендерного клопота” в частности. Стремясь не впасть в печально известный грех многих гендерных и феминистских текстов (вспомнить хотя бы недобрую рецензию Марии Ремизовой [9] на книгу Ирины Жеребкиной «Страсть. Женское тело и женская сексуальность в России»[10] – злоупотребление заимствованиями), я как редактор ставила перед собой задачу не только сохранить всю сложность и многоплановость авторского текста, но и передать его языком, максимально близким к литературному, избегая «птичьего языка науки» там, где без него можно обойтись. В качестве примера можно привести такую фразу:

Дискредитувала себе на емпіричному рівні – була спростована дійсним досвідом.

Там, где автор вводит неологизмы, их можно было передавать описательно, а можно – пользуясь словообразовательным потенциалом украинского языка – вводит неологизмы (как свои, так и других исследователей).

Интересующие нас в терминологическом плане слова применительно к данной книге можно условно разделить на 6 групп.

Група 1: Неологізм (на основани українського слова) [11]. В цій групі зібрані слова, які не мають аналогів в українській мові і чья форма не дозволяє їх заїмствовати в формі інтернаціоналізму

Слово в оригіналі	Варіант, запропонований редактором	Толкування[12]
Foundationalism	засновництво	філософський погляд, котрий в якості передумови передбачає існування певних засадничих неспростовних істин (аксіом), що є самоочевидними і підставовими для висновків і тверджень про дійсність.
Foundationalist	засновницький	такий, що стосується засновництва або характеризується ним.
Gendered	гендерно означений	такий чи така, що приписані до певного гендеру, тобто визначені як такі, що мусять виконувати у суспільстві роль жінки чи чоловіка.
Homosexuality	Чоловіко-сексуальність	неологізм, запропонований Люс Рігарей на початку 1970-х як гра слів: "homosexuality" (гомосексуальність) та "homme" (французькою – "чоловік"); іншими словами, це сексуальність чоловіків, для чоловіків та проваджена чоловіками, однак головне – навіть тоді (і особливо тоді), коли чоловіки мають сексуальні стосунки із жінками, це в першу чергу суперництво та сексуальна напруга між чоловіками.
Sexed	Остатевлений	такий чи така, що приписані, що посідає певні ознаки статі і визначається як особа певної статі – тобто як жінка чи чоловік.

Подобная схема (Sexed – остатевлений) была использована при переводе книги Майкла Киммеля "Gendered Society". В переводе она называется „Гендероване суспільство” [13]. В тех случаях, когда мы вводили новое слово, как, например, тожсамісний или остатевлений, то предлагали эти слова в соответствующих контекстах носителям языка – с целью выяснить, возникнет ли у них проблема с пониманием данного неологизма.

Група 2: Выбор между неологизмом (на основани українського слова) и уже существующим в языке інтернаціоналізмом

Слово в оригіналі	Варіант, запропонований редактором	Інтернаціоналізм	Толкування
Abject	Нице	аб'єкт	те, що відкидається, викликає несприймання, зневагу. Буквально – "огидне"; термін Юлії Крістєвої, що стосується в першу чергу тілесного (материнського), котре відкидається у процесі суб'єктивації та наражає на небезпеку саме існування суб'єкта в його (удаваній) окремішності та цілісності.
Dehumanize	зnelюднювати	дегуманізувати	позбавляти якостей, рис людини.
Denaturalize	знеприроднювати	денатуралізувати	позбавляти статусу природного, викривати штучність, вибудованість. Протилежне до оприроднювати.
Extrenalize	Озовнішнювати	Екстерналізувати	виводити назовні, робити видимим, придатним до сприйняття іншими.
Identitarian	Тожсамісний	Ідентитарний	такий, що заснований на тожсамості, вимагає її за передумову та підставу.
Individuation	Уосібнення	Індивідуація	самоздійснення людини в цілісного, неподільного, відмінного від інших людей та колективної психології індивідуума.
Internalization	Увнутрішнення	Інтерналізація	в широкому, біологічному, значенні – процес, за допомогою якого аспекти зовнішнього світу та взаємодії із ним входять до організму та представляються (репрезентуються) в його внутрішніх структурах. В рамках класичного психоаналізу цей процес розуміється як інтрапсихічний та зазвичай віднесений до об'єктів.

Група 3: Выбор между существующим в языке украинским словом и интернационализмом

Слово в оригинале	Вариант, предложенный редактором	Интернационализм	Толкование
Differentiate	Розрізнити / розмежовувати	Диференціювати	
Diffuse	Розмитий / всепроникний	Дифузний	
Identity	Тожсамість / самототожність	Ідентичність	Логічне відношення чисельної тотожності, в якій кожна річ відповідає тільки собі. Тожсамість осіб є складнішим випадком (де, серед іншого, виділяють гендерну та сексуальну тожсамість).
Intelligibility	Пізнаваність	Інтелігібельність	Придатність до пізнання.

Група 4: Неологизм-заимствование

Слово в оригинале	Вариант, предложенный редактором	Толкование
Cross-dressing	Крос-дресінг	перевдягання (з будь-яких причин та через будь-які мотиви) в одяг, взуття, білизну тощо, які вважаються доречними для іншої статі, ніж та, до якої належить особа, що перевдягається.
Drag	Дрег	одяг, часто підкреслено незвичний або театральний, особливо такий, який вважається доречним тільки для іншої статі.
Dyke	Дайк	(раніше зневажлива) сленгова назва лесбійок, або лесбійок та бісексуалок.
Masculinist	Маскуліністський	такий, що стосується маскулінізму: ідеології дотримання маскуліно-центрованої системи цінностей, сповідування традиційних (або ж патріархатних) поглядів і, зокрема, переконання в існуванні переваг та слушності привілеїв для чоловіків порівняно із жінками, а також незгоди із урівнюванням жінок у правах із чоловіками.
Queer	Квір	раніше зневажлива сленгова назва. Позначає спільноту тих, хто відносить себе до сексуальних меншин (напр., Квір-Нація). Інколи вживається для позначення іще ширшого кола маргіналізованих або субкультурних груп та осіб.

Група 5: Термин-словосочетание, чей перевод ещё не кодифицирован или не устоялся

Словосочетание в оригинале	Вариант, предложенный редактором	Толкование
Expressive gender model	Виразальна (експресивна) модель гендеру	тлумачення гендеру, що базується на припущенні про існування "психологічного стрижня" чи внутрішньої сутності гендеру, яка (байдуже, чи вроджена, чи суспільне вибудована) у формі статевого самоотождіння із жіночою чи чоловічою статтю в період раннього дитинства стає невід'ємною частиною внутрішньої суб'єктивності та знаходить зовнішнє вираження у вигляді поведінки, мовлення, настанов, манери вдягатися, тощо.
Presumptive heterosexuality	Припустима гетеросексуальність	гетеросексуальність, якою (за припущенням) від природи наділені всі люди. Звідси – тлумачення гомосексуальності як протиприродної.
Regime of power	Владний лад	система владних відносин, притаманна певному устрою суспільства.
Repressive hypothesis	Утискова гіпотеза	гіпотеза, котра розглядає стать (та пов'язані із нею секс та сексуальність) як щось дане від природи, але яке зазнало і зазнає постійного культурного утиску та намагається вийти з-під нього, подолати накинута суспільством межі.
Sexual harassment	Сексуальні переслідування	використання службових владних повноважень для того, щоб приневолити людину (найчастіше – жінку) до небажаного сексуального зв'язку. Також – використання жаргів, висловлювань, жестів, малюнків (зокрема, непристойних) задля нав'язування особі статусу сексуального об'єкта, особливо з метою приниження чи самоствердження.
Subject -in-process	Суб'єкт-в-процесі	поняття, запроповане Юлією Крістєвою. Суб'єкт, що нескінченно відкладає свою власну суб'єктивацію, тобто перетворення на суб'єкта.

Група 6: Варваризм

Слово в оригіналі	Толковання
Ecriture feminine	поняття, впроваджене Елен Сіксу в роботі "Сміх Медузи", де вона пропонує жінкам навчитись "писати свої тіла"; теорія, згідно з якою мова і сексуальність глибинно пов'язані, а жінки були відчужені чоловічою мовою. Сіксу проголошує: "якщо жінки насміяться виписувати власні тілесні сексуальні, несвідомі відчуття, притаманні тільки їм – як жінкам, результат не лише звільнить їх особистість, але й матиме силу знищити саму структуру патріархату".
Jouissance	нескінченний стан насолоди, на противагу "задоволенню", яке передбачає просте досягнення фізичного балансу через зняття напруги ("задовольнити бажання").

Мы считаем крайне важным создание словаря гендерных терминов, который позволит избежать дробления и разрастания нечётких терминоидов как в переводах, так и в оригинальных изданиях по этой теме на украинском языке. Возобновление же формирования переводческой традиции в гуманитарных науках, несомненно, требует координирования усилий всех заинтересованных сторон.

СУ УМІФ – Інтегрована лексикографічна система "Словники України", Український мовно-інформаційний фонд. – К. 2001. (152 тыс. слов).Версія 1.0.

Література:

1. Бовуар С. де. Друга стать: В 2 т. – К.: Основи, 1994. – Т.1. – 390 с. Т.2. – 392 с.
2. Мілет К. Сексуальна політика. – К.: Основи, 1998. – 619 с.
3. Гомілко О. Метафізика тілесності: концепт тіла у філософському дискурсі. – К.: Наукова думка, 2001. – 340с.
4. FAQ su.feminism, 21 февраля 2002 г., автор текста А.А.Улора, <http://afield.org.ua/book/faq.html>.
5. Елштайн Дж. Громадський чоловік, приватна жінка: жінки у соціальній і політичній думці. – К.: Альтернативи, 2002. – 344с.
6. Фрейд З. Вступ до психоаналізу. – К.: Основи, 1998. – 709 с.
7. Антологія світової літературно-критичної думки 20 ст./ За ред. Марії Зубрицької. – Львів: Літопис, 2001. – 832с.
8. Баталер Д. Гендерний клопіт – К.: Ectis, 2003. – 223 с.
9. Ремизова М. Вагинетика, или Женские стратегии в получении грантов // Новый Мир. – 2002. – №4.
10. Жеребкина И. Страсть. Женское тело и женская сексуальность в России. – СПб: Алетейя, 2001. – 336с.
11. Неологизмы, предложенные автором данной статьи, собраны в Группе 1 и 2. Во всех остальных случаях упомянутые неологизмы были найдены в других украиноязычных текстах по гендерной (и не только) проблематике.
12. Толкования здесь и далее взяты из глоссария к[8, с.197-217]. В Интернете глоссарий размещён на сайте Семинара по гендерной лингвистике http://www.linguistics.kiev.ua/publications/2003/12/13/gloss_5.htm!
13. Кімел М. Гендероване суспільство. – К.: Сфера, 2003. Рабочую таблицу передачі використаних в книзі термінів, которые обсуждались на заседании Лаборатории научного перевода (г. Киев), можно найти здесь – <http://pereklad.kiev.ua/seminars/gender.htm>.